

УДК 821.112.2-1Рільке.03

К. Л. Сізова

ORCID: 0000-0002-3269-6343

СОНЕТИ Р. М. РІЛЬКЕ У РЕЦЕПЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТІВ

У статті досліджуються рецепції та перекладацькі інтерпретації поетичного доробку Р. М. Рільке відомими українськими поетами (М. Бажаном, М. Лукашем та В. Стусом), що дозволяє зрозуміти оригінальність і унікальність художніх універсумів австрійського та українських митців. До важливих наукових завдань належить компаративний аналіз перекладів, який створює підвалини для теорії перекладу. Метою статті є дослідження ідейно-тематичної своєрідності сонету Р. М. Рільке «Ось дерево звелось» та компаративний аналіз його перекладів українською мовою. Дослідження є актуальним у світлі розвитку порівняльного літературознавства, теорії та практики художнього перекладу. Аналіз перекладів сонету Рільке, зроблених трьома відомими поетами й перекладачами, дозволяє зробити висновок про те, що адекватність і виразність перекладу тримається та трьох принципах: розумінні інтенції автора, усвідомленні стильових особливостей оригіналу і бездоганному володінні художньою мовою.

Ключові слова: художній переклад, рецепція, перекладацькі інтерпретації, сонети Р. М. Рільке.

DOI 10.34079/2226-3055-2021-14-25-93-100

Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Дослідження рецепції та перекладацьких інтерпретацій поетичного доробку Р. М. Рільке відомими українськими поетами дозволяє зрозуміти оригінальність і унікальність художніх універсумів австрійського та українських митців. До важливих наукових завдань належить компаративний аналіз перекладів, який закладає підвалини для теорії перекладу. Серед практичних завдань варто виокремити блок дидактичних, а саме – можливість використання результатів дослідження в освітньому процесі.

Мета, завдання, актуальність. Метою статті є дослідження ідейно-тематичної своєрідності сонету Р. М. Рільке «Ось дерево звелось» та компаративний аналіз його перекладів українською мовою. Мета реалізується у таких **завданнях**: дослідити художню парадигму твору, виявити ключові концепти, здійснити порівняльний аналіз художніх перекладів М. Бажана, М. Лукаша та В. Стуса. Дослідження є **актуальним** у світлі розвитку порівняльного літературознавства, теорії та практики художнього перекладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми художнього перекладу знаходяться у фокусі сучасної української філологічної науки. Так, граматичним аспектам перекладу присвячена ґрунтовна колективна монографія (Ревуцька, Жужгіна-Аллахвердян, Введенська, Остапенко та Удовіченко, 2018). Художній переклад як об'єкт теоретичної рефлексії осмислюється О. Павленко (Павленко, 2012), його значення для розвитку національної літератури вивчається О. Тетеріною (Тетеріна, 2018). Продуктивним різновидом наукового аналізу вважаються багатоаспектні дослідження одного твору (Содомора, 2006). Актуальними в ракурсі цього дослідження є розвідки, об'єктом яких є творчість Р. М. Рільке: її онтологічні засади (Іванішин, 2002), художня

модальність (Кравченко, 2010), тематична своєрідність, зокрема, зв'язки з Україною (Слоневська, 2016). Переклади творів Рільке українською досліджують І. Васишин (Васишин, 2019), В. Волощук (Волощук, 2019), Л. Кравченко (Кравченко, 2005), К. Сізова (Сізова, 2012).

Виклад основного матеріалу. Сонет Р. М. Рільке «Ось дерево звелось» належить до поетичного циклу «Сонети до Орфея», саме цей сонет розпочинає збірку. З огляду на це, не випадковою є увага до сонета, адже перший твір задає ідейну спрямованість і стильову тональність, вводить стрижневі для розуміння усього циклу образи.

Орфічний цикл складається з двох частин, що вказує на амбівалентність образу Орфея та на багатоаспектність рецепції Рільке цього міфологічного персонажа. Перша частина більшою мірою є літературною, гностичною рецепцією міфу і повторює логіку розвитку міфологічного сюжету після остаточного розставання з Еврідікою. Орфей покидає підземний світ, присвячує себе прославлянню коханої та земного Буття, а після своєї смерті (у заключному сонеті) продовжує незриме життя в природі й творчості кожного поета, чому присвячена друга частина циклу. Наскрізний мотив, що поєднує першу і другу частини, – зовнішнє і внутрішнє слухання та спів, втілюється в константах «мовчання» і «спів».

Змістова спільність сонетного циклу «Сонети до Орфея» полягає в тому, що головним і переважним лейтмотивом є мотив Орфея або Божества. Також часто зустрічаються мотиви Древа, Співу, Слухання і Квітів. Не випадково і перша, й друга частина починаються з сонета, що містить в собі образ дерева і лейтмотив співу / слухання. Спільними є також деякі поодинокі, другорядні мотиви, зокрема мотив природи, машини, смерті. Але в першій частині об'єктом спостережень і поетичних роздумів стає Божество, Орфей і вічні, й, головне, абстрактні, філософські поняття (Вічне, Мертві – одні з найголовніших лейтмотивів першої частини, а також категорії Життя і Смерті, лейтмотиви Плачу, Польоту, Пізнання світу). Поет прагне до розуміння суті Божества, не випадково перша частина закінчується сонетом, що роз'яснює міф про Орфея і малює картину загибелі Орфея.

Темою першого сонета з циклу «Сонетів до Орфея» є слухання божественного співу звірями. У сонеті йдеться про перші звуки співу Орфея після виходу з царства тіней. У цю мить все навколишнє мовчить, всюди тиша, в якій відбувається перетворення Буття, народження нового творчого світу.

Ідеєю є всепереможна сила мистецтва, передусім – музики (яка для Рільке була майже синонімом поезії), що підкорює навіть природу. Поет услід за європейськими романтиками визнавав музику головним видом мистецтва, що найбільш повно викриває душу людини, пов'язує її зі світовою душею. У його творах спостерігається взаємопроникнення та взаємодія поезії й музики. Світ звуків, на думку Рільке, здатен відтворити внутрішній світ особистості в усій повноті та багатоманітності. Згідно з уявленнями романтиків, які вважали, що музика не відбиває, а втілює суть речей, субстанція будь-якого піднесеного почуття, і, зокрема субстанція кохання виражається музикою і тільки у музиці відкриває своє справжнє обличчя.

Невипадково більшість ключових слів сонету, слів-концептів, так чи інакше пов'язані з музикою (співом). Спробуємо виділити ключові слова, що створюють семантичне поле сонету (Rilke, 1923):

Der Baum (дерево) – символ природи, природної гармонії. Міфологічне світове дерево, що з'єднує світи. Біблійне дерево пізнання.

Orpheus singt! (Орфей співає) – пісня, яка підкорює темну, дику природу. Навіть хижі тварини виповзають з барліг і слухають чарівний спів Орфея.

Alles schwieg (усі мовчать) – світ природи не володіє даром мовлення, він мовчазний. Але природа готова слухати ту музику, яку почула в природі людина.

Das Ohr (вухо), **Das Gehör** (слухання) – і орган слуху, і водночас процес сприймання співу Орфея.

Tempel im Gehör (храм у слуханні) – природа перетворюється на храм. Дерево завдяки музиці стає справжнім храмом божества, ім'я якому є мистецтво.

Д. Володіна вказує на те, що художня парадигма орфічного дискурсу Рільке складається з антитетичних і водночас таких, що доповнюють одна одну, семантичних констант, пов'язаних єдиними лексичними компонентами. Для констант «мовчання», «спів», «ліра» такими сполучними смисловими ядрами є іменники «Das Ohr» і «Das Gehör», які можуть бути перекладені як вухо / слух / вуха звірів відповідно. Така подвійність породжує різні перекладацькі інтерпретації, які виявляються істотними при перекладі ліричного циклу «Сонети до Орфея» (Володіна, 2011, с. 13).

Для компаративного аналізу було обрано три україномовні переклади відомих вітчизняних поетів – Миколи Бажана, Миколи Лукаша та Василя Стуса (Рільке).

Вже з перших рядків можна побачити індивідуальність стилю кожного з інтерпретаторів.

Микола Бажан	Микола Лукаш	Василь Стус
Ось дерево звелось. О виростання! О спів Орфея! Співу повен слух	Устало древо. О гінке зростання! Орфей співа. О вгору вольний гон!	О дерево звелось! О надвисання! О крон нагірній гук — Орфеїв спів!

Найбільш близьким до оригіналу виявляється варіант М. Бажана. У М. Лукаша не виправданим є вибір архаїчної лексики «древу», у В. Стуса запитання викликають незрозуміле «надвисання», а також порівняння співу з гуком крон дерев, якого не було у Рільке. Використання тропу (порівняння) уповільнює темп, змушуючи повернутися подумки до першої частини порівняння.

Розглянемо наступні рядки:

Микола Бажан	Микола Лукаш	Василь Стус
І змовкло все, та плине крізь мовчання новий початок, знак новий і рух.	І вмовкло все. І з того от мовчання Постав новий зачин, новий закон.	І змовкло все. Та вже й в самім мовчанні новий початок, знак і порух зрів.

Базовий для Рільке концепт «мовчання» збережено у всіх трьох перекладацьких версіях. Проте решта текстових деталей різняться: у М. Лукаша «рух» перетворено на «закон», що не зовсім виправдане. Привертає також увагу накопичення у перекладах М. Лукаша і В. Стуса службових слів *І з того от* і *Та вже й в самім*. «Металевий» вірш Рільке, музичний і співочий перетворюється на щось важке для вимовляння. Натомість версія М. Бажана ясна й прозора.

Багатозначність і багатоплановість лексичних компонентів, що входять до семантичних констант приховування («мовчання») і пісні («наспів»), породжують множинність перекладів понять, при цьому максимальне наближення до оригіналу у перекладі М. Бажана стає можливим не стільки завдяки дотриманню стилістичних принципів автора, скільки завдяки відтворенню загального звучання, тональності,

семантичної парадигми та звернення до «художнього досвіду» всього орфічного дискурсу.

Далі йде картина того, як слухають тварини:

Микола Бажан	Микола Лукаш	Василь Стус
Виходять звірі з лісової тиші, покинувши кубельця чи барліг; вони, либонь, зробилися тихіші не з остраху, не з хитрощів своїх, а з прислухання.	Із лісу, що у лагоді світлішав, Ринули звірі з леж своїх і гнізд; Не лють їх гнала і не хижий хист, Не ляк їх упокорив і утишив, А слухання, вчування.	Із кубл і лігов звірі вирушали в прояснений і виріджений ліс, і видалось: не страх їм горла стис і не від хитрощів вони змовкали, а з наслухань.

І знов переклад М. Бажана вражає чіткістю побудови й мелодійністю, хоча римування (кільцеве), яке він не зберіг. Натомість у перекладах М. Лукаша і В. Стуса дотримане не лише римування, а й навіть фонетична рима: у Рільке *Genist – List*, у Лукаша *гнізд – хист*, у Стуса *ліс – стис*. При цьому стосовно рим варто зазначити творчу знахідку Бажана – римування *тиші – тихіші*, завдяки якому підкреслюється головний концепт другого катрена – мовчання, слухання земними істотами божественної музики.

Проаналізуємо переклади терцетів:

Микола Бажан	Микола Лукаш	Василь Стус
Рев, скавчання, гам змаліли в їх серцях. Їм за пристанок недавно ще була маленька хижа, де крилася жадливість їхня хижа і де при вході аж хитався ганок, — там ти воздвиг їх прислухання храм.	Рев і рик Змалів їм у серцях. І де допіру Хіба яка хибарочка у хащах Хилялася до первісних слухащих, Де темна хіть чайлась потай миру,— Їм храм воздвиг співливий чарівник.	Пошухли їм в серцях трубіж, і рев, і крики. Де не скоро з'явилася б і хижка наслухання, в яскині найтьмянішого бажання із брамою, де аж двигтять підпори, собори спорудив ти їм в ушах!

У версії М. Бажана привертає увагу дуже вдала гра з римуванням омонімів: *хижа* (іменник) – *хижа* (прикметник). Взагалі, перекладач бездоганно володіє сонетною технікою, добре розуміє, що хотів сказати Рільке, а головне, має неперевершене чуття рідної мови.

Вдалим у перекладах М. Лукаша і В. Стуса можна визнати звуконаслідування реву тварин: *рев і рик, трубіж, і рев, і крики*. У варіанті М. Лукаша взагалі багато алітерацій і асонансів, як-от:

*Хіба яка хибарочка у хащах
 Хилялася до первісних слухащих,
 Де темна хіть чайлась потай миру,—
 Їм храм воздвиг*

Однак невдалими (порівняно з варіантом М. Бажана) виявляються їх спроби передати ключове поняття – храм слухання.

Микола Бажан	Микола Лукаш	Василь Стус
прислухання храм	храм	собори спорудив ти їм в ушах!

Храм М. Лукаша втратив свою базову ознаку – те, що він є храмом прислухання. Варіант В. Стуса надмірно фізіологічний – собори у вухах викликають небажані асоціації.

Висновок і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Аналіз перекладів сонету Рільке, зроблених трьома видатними постатями української літератури, відомими поетами та перекладачами, дозволяє зробити висновок про те, що адекватність і виразність перекладу базується на трьох принципах: розумінні інтенції автора, усвідомленні стилевих особливостей оригіналу і, головне, бездоганному володінні поетичною мовою. На наш погляд, перекладацька версія М. Бажана свідчить про те, що цей непересічний український поет у своєму перекладацькому арсеналі мав усі ці складові. Версія М. Лукаша є менш адекватною, адже перекладач не завжди відчуває, що саме хотів донести Рільке. Варіант В. Стуса часом тяжіє скоріше до стилістики самого Василя Стуса, ніж передає стиль оригіналу.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в аналізі перекладів поезій Рільке, створених українським поетом і перекладачем Мойсеєм Фішбейном.

Бібліографічний список

- Василишин, І., 2019. Світ Райнера-Марії Рільке у творчості українських поетів-емігрантів (екзистенціальний дискурс). В : Новикова, Е. та Швейер, У., ред. 2020. *Діалог мов – діалог культур. Україна і світ* : матеріали X Міжнародної наукової Інтернет-конференції з україністики, м. Мюнхен, 24–27 жовтня 2019 р. München : Universitätsbibliothek der Ludwig-Maximilians-Universität, с. 279–290. Доступно : <<https://epub.ub.uni-muenchen.de/73412/1/73412.pdf>> [Дата звернення 23 серпня 2021]. DOI : <https://doi.org/10.5282/ubm/epub.73412>
- Володина, Д. Н., 2011. Переводческие интерпретации семантических констант «молчание» и «напев» «Сонетов к Орфею» Р. М. Рильке. *Молодой ученый*, 6–2, с. 12–15.
- Волощук, В. І., 2019. Особливості синтаксичної побудови поетичних творів Р. М. Рільке та її збереження в українських перекладах. *Філологічні трактати*, 11 (2), с. 7–20. DOI : <https://orcid.org/0000-0001-5101-0354>
- Іванішин, П., 2002. Поет і буття : специфіка онтологічного дискурсу Р. М. Рільке. В : Л. Кравченко, ред. *Райнер Марія Рільке й Україна. Наукові студії та переклади з Р. М. Рільке*. Дрогобич : Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Т. 1, с. 88–104.
- Кравченко, Л., 2010. *Художня модальність поетичного універсуму Р. М. Рільке*. Дрогобич : Коло.
- Кравченко, Л., 2005. Художньо-естетична рецепція «Сонетів до Орфея» Р. М. Рільке його перекладачем В. Стусом. *Вісник Львівського університету. Серія : Іноземні мови*, 12, с. 273–288.

- Павленко, О. Г., 2012. Художній переклад як предмет теоретичної рефлексії. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Філологія*, 7, с. 68–80.
- Ревуцька, С., Жужгіна-Аллахвердян, Т., Введенська, В., Остапенко, С. та Удовіченко, Г., 2018. *Особливості художнього перекладу : граматичний аспект*. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов.
- Рільке, Р. М., 1922. *Sonette an Orpheus*. Райнер Марія Рільке : Вірші, українські переклади, [онлайн]. Доступно : <<http://rilke.org.ua>> [Дата звернення 02 вересня 2021].
- Сізова, К., 2012. Перекладацькі інтерпретації елегії Р. М. Рільке («Marina-Elegie») : адекватність передачі особливостей змісту і форми. *Діалог*, 15, с. 199–210. DOI : <https://doi.org/10.18524/2308-3255.2012.15.170649>
- Слоневська, І., 2016. Рецепція України в поетичній творчості Р. М. Рільке : філософський аспект. *Філологічний дискурс*, 4, с. 147–155.
- Содомора, А. О., 2006. *Студії одного вірша*. Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка.
- Тетеріна, О. Б., 2018. Ю. Бойко-Блохин : художній переклад у розвитку національної літератури. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Філологія*, 19, с. 153–162.
- Rilke, R. M., 1923. *Die Sonette an Orpheus*. Leipzig : Im Insel-Verlag. Available at : <<http://gutenberg.net.au/ebooks10/1000531h.html>> [Accessed 15 July 2021].

References

- Ivanishyn, P., 2002. Poet i buttia : spetsyfika ontolohichnoho dyskursu R. M. Rilke [Poet and Being: Specific features of R.-M. Rilke's ontological discourse]. In : L. Kravchenko, ed. *Rainer Mariia Rilke Rilke and Ukraine. Scientific studies and translations from R. M. Rilke*. Drohobych : Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko, Vol. 1, pp. 88–104. (in Ukrainian).
- Kravchenko, L., 2005. Khudozhno-estetychna retseptsiia «Sonetiv do Orfeia» R. M. Rilke yoho perekladachem V. Stusom [The artistic-ethical entity of “Sonnets to Orpheus” by R. M. Rilke in V. Stus' translation]. *Visnyk of the Lviv University. Foreign Languages Series*, 12, pp. 273–288. (in Ukrainian).
- Kravchenko, L., 2010. *Khudozhnia modalnist poetychnoho universumu R. M. Rilke* [Artistic modality of the poetic universe R. M. Rilke]. Drohobych : Kolo. (in Ukrainian).
- Pavlenko, O. H., 2012. Khudozhnii pereklad yak predmet teoretychnoi refleksii [Artistic translation as a subject of theoretical reflection]. *Visnik Mariupol's'kogo derzhavnogo universitetu. Seria : Filologiia*, 7, pp. 68–80. (in Ukrainian).
- Revutska, S., Zhuzhhina-Allakhverdian, T., Vvedenska, V., Ostapenko, S. and Udovichenko, H., 2018. *Osoblyvosti khudozhnogo perekladu : hramatychnyi aspekt* [Features of artistic translation: grammatical aspect : monograph]. Kryvyi Rih : Vyd. R. A. Kozlov. (in Ukrainian).
- Rilke, R. M., 1922. *Sonette an Orpheus* [Sonnets to Orpheus]. Rainer Maria Rilke : Poems, *Ukrainian translations* [online] Available at : <<http://rilke.org.ua>> [Accessed 02September 2021].
- Rilke, R. M., 1923. *Die Sonette an Orpheus* [The sonnets to Orpheus]. Leipzig : Im Insel-Verlag. Available at : <<http://gutenberg.net.au/ebooks10/1000531h.html>> [Accessed 15 July 2021].
- Sizova, K., 2012. Perekladatski interpretatsii elehii R. M. Rilke («Marina-Elegie») : adekvatnist peredachi osoblyvostei zmistu i formy [Translation interpretations of Rilke's elegy (“Marina-Elegie”) : the adequacy of the transfer of features of content and form].

- Dialog*, 15, pp. 199–210. DOI : <https://doi.org/10.18524/2308-3255.2012.15.170649> (in Ukrainian).
- Slonevska, I., 2016. Retseptsiia Ukrainy v poetychnii tvorchoosti R. M. Rilke : filosofskyi aspekt [Reception of Ukraine in the poetic work of R. M. Rilke : philosophical aspect]. *Philological discourse*, 4, pp. 147–155. (in Ukrainian).
- Sodomora, A. O., 2006. *Studii odnogo virsha* [Studies of one poem]. Lviv : VTs LNU im. Ivana Franka. (in Ukrainian).
- Teterina, O. B., 2018. Yu. Boiko-Blokhyn : khudozhnii pereklad u rozvytku natsionalnoi literatury [Y. Boyko-Blokhin: translation of literary works in development of national literature]. *Bulletin of Mariupol State University. Series : Philology*, 19, pp. 153–162. (in Ukrainian).
- Vasylyshyn, I., 2019. Svit Rainera-Marii Rilke u tvorchoosti ukrainskykh poetiv-emigrantiv (ekzystentsiialnyi dyskurs) [Rainer-Maria Rilke's world in the work of Ukrainian poetic emigrants (existential discourse)]. In : Novikova, O. and Schweier, U., eds. 2020. *Dialogue of languages – dialogue of cultures. Ukraine and the World* : Proceedings of the X International Scientific Internet Conference on Ukrainian Studies, Munich, October 24–27, 2019. Munich, University library of the Ludwig Maximilians University, pp. 279–290. Available at : <<https://epub.ub.uni-muenchen.de/73412/1/73412.pdf>> [Accessed 23 August 2021]. DOI : <https://doi.org/10.5282/ubm/epub.73412> (in Ukrainian).
- Volodina, D. N., 2011. Perevodcheskie interpretatsii semanticheskikh konstant «molchanie» i «napev» «Sonetov k Orfeyu» R. M. Rilke [Translation interpretations of the semantic constants “silence” and “melody” of R. M. Rilke's “Sonnets to Orpheus”]. *Young scientist*, 6–2, pp. 12–15. (in Russian).
- Voloshchuk, V. I., 2019. Osoblyvosti syntaksochnoi pobudovy poetychnykh tvoriv R. M. Rilke ta yii zberezhenia v ukrainskykh perekladakh [The Peculiarities of Syntactic Structure in R. M. Rilke's Poetic Works and Their Preservation in Ukrainian Translations]. *Philological treatises*, 11 (2), pp. 7–20. DOI: <https://orcid.org/0000-0001-5101-0354> (in Ukrainian).
- Стаття надійшла до редакції 12.09.2021.

K. Sizova

R. M. RILKE SONNETS IN UKRAINIAN POETS RECEPTION

The article deals with the receptions and translation interpretations of R. M. Rilke's poetry by famous Ukrainian poets (M. Bazhan, M. Lukash and V. Stus), which allow us to understand the originality and uniqueness of the art universes of Austrian and Ukrainian artists. Important scientific tasks include comparative analysis of translations, which creates the foundations for translation theory.

The purpose of the article is to study the ideological and thematic originality of R. M. Rilke's sonnet “A tree climbed there” and a comparative analysis of its translations into Ukrainian. The purpose is realized in the following tasks: to investigate the artistic paradigm of the work, to identify key concepts, to carry out a comparative analysis of literary translations by M. Bazhan, M. Lukash and V. Stus. The study is relevant in light of the development of comparative literature, theory and practice of literary translation.

The analysis of the translations of Rilke's sonnet by three famous poets and translators leads to the conclusion that the adequacy and expressiveness of the translation adheres to three principles: understanding the author's intention, understanding the stylistic features of the original text and impeccable mastery of artistic language. Rilke's basic concept

of “silence” is preserved in all three translation versions. However, the rest of the textual details are different. The accumulation of functional words in the translations of M. Lukash and V. Stus transforms Rilke's “metal” poem, musical and singing, into something difficult to pronounce. Instead, M. Bazhan's version is clear and transparent. The ambiguity and versatility of lexical components included in the semantic constants of concealment (“silence”) and songs (“melody”) give rise to a plurality of translations of one concept, while the maximum approximation to the original text in M. Bazhan's translation becomes possible not so much due to the author's stylistic principles, as much as due to the reproduction of the general sound, tonality, semantic paradigm and appeal to the “artistic experience” of the entire Orphic discourse. In M. Bazhan's version, a very successful game with rhyming homonyms attracts attention. In general, the translator has an impeccable sonnet technique, understands well what Rilke wanted to say and has an unsurpassed sense of the native language.

Key words: *literary translation, reception, translation interpretations, sonnets by R. M. Rilke.*